Ш 775/II I нема бр. 1.

Македонка

ОРГАН НА АНТИФАШИСКИОТ ФРОНТ НА ЖЕНИТЕ ОД МАКЕДОНИА

БРОЈ 2 ДЕКЕМВРИ 1944 ГОД. I

Ивана Хаџиевска
Јана Коцевска

ВОВЕД

Истражување на првиот македонски женски весник: од раздружено сеќавање до архиви на женското живеено искуство

1. Внимателен влез во хемеротеката на македонската женска историја

На почетокот на ноември 1944 година, три месеци по одржувањето на АСНОМ и прогласувањето на македонската држава,[1] во Битола, од страна на активистите на партизанскиот отпор бил отпечатен првиот македонски женски весник „Македонка – Орган на АФЖ“. Станува збор за печат што бил

1 Кулминацијата на процесот за национална изградба на македонскиот народ и стекнување со државност се случува за време на Втората светска војна, во периодот од 1941 до 1945 година. Предводниците на антифашистичкото партизанско движење, локално предводено од интелектуалци кои инклинирале кон левичарско-комунистичко решавање на „Македонското прашање“ уште во меѓувоениот период, како и делот од земјоделското и работничкото население кое барало социјална правда, ревизија на економските и аграрните експерименти на територијата на Вардарска Македонија и право на самоопределување, се обединиле во народноослободителната борба предводена од Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) и нејзиниот лидер Јосип Броз-Тито. Конкретните задачи за политичко и герилско канализирање на мобилизираното население биле поставени на Покраинската конференција на КПЈ за Македонија во септември 1940 година, со која раководел Методија Шаторов-Шарло. Процесот на создавањето македонска државност е институционално и политички поврзан со централните процеси и настани на формирањето на Демократска Федеративна Југославија на заседанието на АВНОЈ во 1943 година. Според документите и решенијата на ова заседание, македонскиот народ бил официјално признаен за рамноправен субјект. Во ноември 1943 година бил формиран Иницијативен одбор за свикување на АСНОМ. Следен важен документ изработен од македонските партизански власти на ослободена територија (с. Црвена Вода) бил Манифестот на Генералштабот на НОБ и ПОМ, кој ги антиципирал авнојските решенија за Македонија. Конечно, на 2 август 1944 година, православниот празник Илинден, во манастирот „Св. Прохор Пчињски“, Кумановско, во присуство на 60 делегати (меѓу кои биле Веселинка Малинска, Вера Ацева, Мара Нацева, Маца Кабрева и Лилјана Чаловска), било одржано Првото заседание на АСНОМ. Со доаѓањето на советска, американска и британска воена мисија на слободна македонска територија било означено и меѓународното признавање на македонската војска (НОВМ).

дел од првата серија весници печатени на македонски јазик непосредно пред крајот на Втората светска војна. Со одлука на АСНОМ, најпрвин се формирал весникот „Нова Македонија“,[2] како медиумски носител на основната партиска и политичка линија на Комунистичката партија на Македонија,[3] а набрзо произлегле и изданијата: „Млад борец“ (весник за младината), „Титов пионер“ (детски весник) и весникот „Македонка“ (официјален орган на АФЖ Македонија како весник посветен на женските проблеми во општеството). Наведените наслови претставуваат „голем пукот“ во медиумска смисла во македонскиот контекст. Журнализмот и пропагандната функција што почнала да се репродуцира со овие весници значела масовно медиумско групирање на посебни групи од населението, како и платформа за соработка и солидаризирање меѓу индивидуите од тие групи на разни прашања што се однесувале на нивниот живот во новата социјалистичка држава. Освен тоа, овој печат ја исполнувал универзалната социјална функција на печатот – да презентира ставови и информации како база за понатамошна акција – и тоа по првпат масовно на македонски јазик.[4]

Првиот број на „Македонка“ бил отпечатен на 24 страници и имал тираж од околу 1.000 примероци, излегувал на мал формат и еднаш месечно. Како што нè упатува насловот, станува

2 Васил Ивановски, „Првиот наш слободен лист“, *Нова Македонија*, год. 1, бр. 1 (29 октомври 1944), стр. 1.

3 Комунистичката партија на Македонија (КПМ) била основана за време на Втората светска војна. Во меѓувоениот период, на територијата на Вардарска Македонија, како последица на модернизацијата, индустријализацијата и аграрните експерименти на Кралството Југославија, од населението почнала да се диференцира работничка класа, која во политичка смисла се мобилизирала во синдикално-работнички движења и организации, најчесто поврзани со КПЈ. Поединци од ова движење биле комунисти и теоретски запознаени со комунистичката платформа, но на територијата немало комунистичка партија. Дури со пристигнувањето на Светозар Вукмановиќ-Темпо во 1943 година, како политички инструктор на македонските партизани, почнало централизирано организирање на партиски живот. Првиот состанок на кој бил избран централен комитет на КПМ бил одржан на 19 март 1943 година во Тетово. Во социјалистичка Македонија овој датум се славел како ден на формирањето на КПМ. Во 1952 година името се променило во Сојуз на комунистите на Македонија (СКМ).

4 За развојот на печатот на територијата на географска Македонија пред Втората светска војна види кај Боро Мокров (1980).

збор за публикација што била официјален орган на Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија.[5] Всушност, овој вид печат е дел од широката палета публикации поврзани со активизмот во рамките на Комунистичката партија на Југославија. Печатената култура во рамките на партијата може да се следи од нејзините почетоци, додека во текот на Втората светска војна се развила „партизанската штампа“[6] на илегални публикации што имале цел да ги шират пораките на отпорот против окупаторските сили на целата територија на Кралството Југославија,

5 Антифашистичкиот фронт на жените на Југославија бил основан во текот на Народноослободителната борба со цел да ги мобилизира жените во борба против фашистичките сили, под водство на Комунистичката партија на Југославија. Чинот на формирање бил во декември 1942 година, во Босански Петровац. На левиот политички спектар и претходно постоеле женски организации кои имале слични задачи и начин на работа меѓу жените, особено значајни биле искуствата на организирање на жените во работничко-синдикални организации во меѓувоениот период. Предводниците на партизанскиот отпор имале јасна визија дека борбата против фашизмот истовремено подразбира и борба за праведно општество, во кое жените би имале активна улога. Се работело за идеолошка и политичка платформа на КПЈ за рамноправноста на жените со мажите во сите сегменти на животот. По формирањето на АФЖ на Југославија, почнале да се формираат главни одбори на организацијата и на локално ниво на цела територија на Југославија. АФЖ на Македонија било формирано по истите принципи на 14-15 декември 1945 година.

6 Партизанските печатници формирале посебен имагинариум во менталното мапирање на југословенските народи по војната. За тоа придонела мемоарската партизанска литература, а особено партизанските филмови и популарни серии од шеесеттите години. Во нив, доживувањето на партизанските печатници е симболички посебно и уникатно искуство, дефинирано на многу јасен и концизен начин: најчесто, тоа се скришни подрумски места во приватни домови на активисти или почесто таен и тешко пристапен дел од градска кафеана или друг јавен објект. Тоа се оние субверзивни места што функционираат како некој меѓупростор: на првото ниво – гестаповците (државна тајна полиција на нацистичка Германија) и окупаторските сили будно ги следат граѓаните, додека „по скалите надолу, и низ темниот ходник“, почнува и функционира друг свет: отпорот не само што се собира, комуницира меѓу себе и се организира, туку и, можеби најфасцинантниот аспект, наоѓа начини како да ги комуницира своите пораки низ медиумот на печатот. Материјалните остатоци од овој вид отпор се многубројните летоци, памфлети, сериски публикации и партизански весници. И историографијата нуди потврда за оваа позиција на „илегалната печатница“ во имагинариумот на партизанскиот отпор. Локалните историчари кои пишувале во социјалистичкиот период се согласни дека „најконспиративна работа на *Движењето*“ бил токму илегалниот печат. Во Велес се користеле простории од домовите на активистите на партизанскиот отпор; Во Битола непосредно пред крајот на војната функционирале пет приватни, релативно добро снабдени печатници. Една од нив, „Гутемберг“, одиграла значајна улога во илегалниот печат. Во дневните работни часови, сопствениците вклучени во партизани, Петре и Мире Димови, работеле без да го привлекуваат вниманието на властите, но по затворањето на работниот ден, продолжувала илегална работа. Тука бил испечатен „Прогласот на АСНОМ“ (Мокров 1980; Кироков 1981; Стерјовски 1986; Инадески 1961; Весковиќ-Вангели 1982).

како и јасно и недвосмислено да агитираат за „социјалистичката револуција“ планирана од Комунистичката партија.[7]

Историјата на списанието „Македонка“ е изградена од најмалку три (главни) темпорални линии:[8] тековите на националната и државната историја; развојните линии на женското движење за еманципација во 20 век и неговото конечно јасно политичко формулирање во АФЖ за време на Втората светска војна; и живот на самата публикација низ нејзиниот развој и присуство во културата на сеќавање: од жив медиум до историски извор. Овие темпоралности се испреплетени една со друга, но може да се каже и дека хронолошки течат во овој редослед, почнувајќи од историските услови во 20 век што довеле до создавањето на списанието, па сè до новите историски контексти во 21 век што довеле до радикални промени и гаснење на медиумот – и негов нов живот – во сеќавањето и минатото. Сепак, комплексноста на овие историски премрежја можеме евидентно да ја намалиме со материјалното позиционирање на списанието во реалноста во која настанало. Низ реконструкција на процесот на создавањето на првиот број на „Македонка“, т.е. запознавањето со конкретните материјални услови и живи чинители кои учествувале во неговото создавање, може да се добие изненадувачко количество податоци за светот во кој *настанало* списанието, па така ова го гледаме како значаен чекор пред секој понатамошен обид за анализа на другите аспекти од списанието.

Според извори што се однесуваат на јубилејни сеќавања за првиот број на весникот „Македонка“, иницијативата почнала при крајот на октомври 1944 година, во градскиот одбор

7 Според Гордана Стојаковиќ, историчарка на печатот на АФЖ, идеолошкиот план во социјалистичка Југославија во периодот од 1945 до 1953 година бил пренесуван по пат на печатените медиуми, а водечка улога во пренос на пораките кон жените го имал печатот на АФЖ. Веќе во периодот од 1942 до 1944 година, под многу тешки услови, на просторот на Југославија, каде што постоело народноослободително движење, биле печатени околу 30 наслови на АФЖ (Stojaković 2012, 37).

8 За важноста од согледувањето на темпоралноста на одреден историски настан и теоретските поставки околу овој поим и неговата контекстуална функција види кај Тања Петровиќ (Petrović 2021).

на АФЖ во Скопје, на состанок на 11 жени, одржан во визба во близина на зградата на театарот. Сеќавања за првиот број се претставувани речиси секоја година во списанието-наследник – „Просветена жена“, во ноемвриските, односно декемвриските броеви, а во бројот од 1955 година дознаваме:

> „Во тие денови, најјасно се виде потребата од едно гласило кај жените. Еден орган што би ги обединил нивните напори, што би ја помагал и управувал нивната желба да дадат сé од себе за својата татковина. Тогаш на еден состанок на Главниот одбор на АФЖ на Македонија се донесува решение да се почне со издавање на списание за жени. (...) Прво се прибира од разни бригади група другарки што ќе одговараат за отпечатувањето на списанието: Нада Богданова, Ленче Иванова, Нада Ачкоска и други. Првиот уредник беше Веселинка Малинска. Тоа беше редакцијата. Беше донесено и решение списанието да го носи називот 'Македонка' Орган на Антифашистичкиот фронт на жените. На сликарот Цицо Поповиќ му се остави да ја изработи насловната страница и другите илустрации, се направи план за статиите што бројот ќе ги содржи и се распоредија задачите. Така се почна. (...) Освен другарките Веселинка Малинска и Нада Богданова кои претходно соработувале со напредниот печат или работеле на издавањето илегални публикации, повеќето другарки и другари што се нафатија да пишуваат за првиот број на списанието, требаше да напишат свој прв напис или репортажа. Но сето тоа се преброди. (...) Тоа беше во почетокот на ноември, некаде околу 7 ноември – шест дена пред ослободувањето на Скопје и околу две недели пред ослободувањето на Македонија“. [„Првиот број“, *Просветена жена*, год. 9, бр. 1-2, 1955, стр. 1-2]

Сеќавањата се свечени и се одликуваат со *pathos* на „херојската фаза“ на народноослободителната борба.[9] Понатамош-

9 Историографски погледнато, во социјалистичките земји во Европа по Втората светска војна, работничката историја, тековите на класната борба, развојот на синдикалното и комунистичкото движење го чинеле централниот и официјален наратив на државното минато, а биле изучувани врз методите што историјата ја согледувале како дијалектички тоталитет, теоретски базиран на научниот марксизам. Во социјалистичка Југославија, од една страна, ваквата поставеност овозможувала институционална комоција за волуминозен и документациско-ориентиран научен производ, на пример републички томови на книги за историјата и развојот на Комунистичката партија и сл. Но, од друга страна, истражувањата во

ните јубилејни сеќавања и податоци, сепак укажуваат на фактографската точност на „непрегорната работа“, како и тешкотиите на теренот при техничкиот дел од активноста за создавање печат на отпорот. Всушност, патот до отпечатување на првиот број на „Македонка“ бил долг и буквално „ридест“: материјалите и техниката поминале пат од Горно Врановци, Велешко, до Прилеп и на крајот Битола, каде што, откако печатницата била донесена со камион (Стерјовски 1986), списанието конечно било отпечатено, чекајќи го својот ред, веднаш по печатењето на весникот „Нова Македонија“:

> „Првиот број, во мал формат на 24 страници и во 2.000 примероци, е излезен веднаш по ослободувањето на Битола во почетокот на ноември. Печатењето на списанието е започнато во Горно Врановци во печатницата „Гоце Делчев“, која располагаше со неколку сандуци (*sic*!) букви. Страниците се печатени една по една, а буквите од една страница откако се растури, се употребуваа за сложување на друга. По ослободувањето на Прилеп, печатницата се пренесува таму. Во овој град се допечатени другите страници на списанието. На крајот слогот оди во Битола каде што дефинитивно излезе списанието. Таму излегува и вториот декемвриски број“. [„Четиринаесет години од излегувањето на списанието „Македонка“ – „Просветена жена“, *Просвѣтена жена*, год. 13, бр. 11-12, 1958, стр. 3]

Според зборовите на активистите кои директно учествувале во процесот на печатење, најголемите предизвици биле организацијата на ресурсите за печат, како и тешкотиите околу организацијата на жените на терен за собирање на текстовите:

> „Врановци – крај на октомври 1944 година. Во селската куќа каде што беше сместена печатницата на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, се вршеа усилени подготовки за излегувањето на првиот македонски дневен весник ’Нова Македонија‘. А кога на 29 октомври излегоа од печат неговите први

ова поле често пателе од контекстуалните ограничувања на официјалната историографија, која истовремено требала да го задоволи конструирањето и одржувањето и на државниот наратив и на националните наративи, па служела како еден „амалгам“ за различните елементи во националната изградба. Тој „амалгам“ најчесто се материјализирал во супранаративот за херојската партизанска борба за време на Втората светска војна.

примероци, општата радост – и на луѓето што работеа на весникот, и на борците, и на селаните, за момент ја прекина работата околу издавањето и на првото гласило на Антифашистичкиот фронт на жените. (...) Богдан Стојановски, сега технички раководител на печатницата на 'Нова Македонија' е еден од учесниците во печатењето на 'Македонка'. Тој ни раскажа како работеле техничарите во 'набирањето' на материјалите за првиот број: Работевме и дење и ноќе – вели тој – Пред сé требаше да ги приготвуваме страниците за 'Нова Македонија', потоа печатевме разни летоци и билтени, а потоа и по некоја брошура. Непосредно со тоа, ги приготвуваме материјалите за првиот број на 'Македонка'. Особена тешкотија ни претставуваше недоволното количество букви, така што бевме принудени, откако ќе завршиме една страница и ќе ја отпечатиме, да ја растуриме и со истите тие букви да приготвуваме нова страница. Така работевме и со 'Нова Македонија' и со 'Македонка'. Потоа тој ни раскажа како било особено тешко да се направат клишињата што беа планирани за првата и за уште некои страници. Печатницата во Врановци не располагаше со цинкографија, така што клиширањето мораше да се изврши во окупираното Скопје. – Неколку другари беа изложени на опасноста да бидат откриени од окупаторот, – ни расправаше Богдан Стојановски, – но благодарејќи на нивната снаодливост, а и ладнокрвност, сите овие работи ги завршивме без тешкотии. Од него разбравме дека допечатувањето на првиот број на 'Македонка' е извршено во ослободениот Прилеп. – Беа останати само да се довршат кориците, но и овој пат поради преселувањето на Главниот штаб и печатницата во Битола, работите мораа за малку да се одложат. Конечно во Битола на 7 ноември излезе првиот број. Беа отпечатени околу 1.000 примероци и веднаш по курири беа испратени до сите краишта на Македонија. И вториот број на 'Македонка' излезе во Битола во декември, а од третиот број па натаму 'Македонка' е печатена во Скопје". [П. Т., „Како е отпечатен првиот број на 'Македонка' пред Петнаесет години", *Просвѣтена жена*, бр. 12, 1959, стр. 12-13]

Политичката причина поради која настанало списанието, како што објаснуваат самите авторки и уреднички во ударната статија посветена на задачите на АФЖ, била: „зацврстување на извојуваната позиција на жените како градители на државата

и утврдување на правото за масовно и активно вклучување во сите професии и во органите на власт, како и поврзување со жените од цела Југославија за заедничко решавање на 'женското прашање'".[10] Главни задачи поставени во првиот број, а со тоа и присутни теми во написите, биле масовното активирање на жените во конечно ослободување на територијата и посетување на курсевите за описменување.

Позицијата на списанието е јасно дефинирана во рамките на новиот социополитички контекст и создавањето на македонска држава: за создавање на „новата социјалистичка жена" која токму низ политичката еманципација може целосно да учествува во новото социјалистичко општество: според комунистичката идеологија, еднаквоста меѓу мажите и жените е однапред јасно определена претпоставка, а не цел до која допрва треба да се дојде. Оваа констатација, ставена во контекстот на АФЖ Македонија, добро е доловена во зборовите на уредничката на списанието во периодот од 1946 до 1951 година – Вера Николова:

> „Списанието 'Македонка' како орган на АФЖ служеше за спроведување на низа директиви на самата организација и даваше стимул за организирање на доброволни работни акции и вклучување на жените во општествениот живот. (...) Репортажите за жени ударнички, за првата жена sидар или жени во селанските работни задруги беа слика како постепено жената се ослободува од заостанатите сфаќања, дека нејзиното место не само во куќата и како се повеќе се вклучува во животот на нашето општество. Особено броевите на 'Македонка' пред празниците „8 март" и „1 мај" обилуваа со репортажи во кои се изнесуваа ликови на жени истакнати трудбеници на сите полиња на општествениот живот. Напоредно со следењето на животот на работната жена „Македонка" даваше политички информации и преку одделни статии ги известуваше своите читателки за позначајните настани во земјата и светот. Особена улога списанието имаше во политичкото и културно

10 Веселинка Малинска, „Да го зајакнеме Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија", Македонка, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 9-10.

просветното издигање на жените. Напоредно со следењето на животот на работната жена 'Македонка' даваше политички информации и преку одделни статии ги известуваше своите читателки за позначајните настани во земјата и светот. Особена улога списанието имаше во политичкото и културно просветното издигање на жените. (...) Подоцна е извршена извесна преориентација на списанието, 'Македонка' доби повеќе забавен карактер, се повеќе литературни прилози, практични и здравствени совети, курсеви за шиење, модни журнали итн. Издавањето на 'Македонка' беше сврзано со низа проблеми и тешкотии. Пишувањето на репортажи и статии во првите години беше поставено врз доброволна база и повеќе се бараше од надворешни соработници. Печатењето исто така беше сврзано со тешкотии. Списанието е печатено во печатницата „Култура" која имаше мал капацитет. Многу често при презафатеност на линотиперите списанието беше рачно слагано од недоволно квалификувани работници, што создаваше и поголеми тешкотии при вршењето на корекциите. Не помалку проблеми се појавуваа и при растурањето на 'Македонка'. Растурањето исто така беше поставено врз доброволна база, преку организациите на АФЖ, кое често беше ненавремено. Се случуваше по неколку броја од списанието да седат со месеци нераспакувани во некоја канцеларија и да не дојдат до рацете на своите читателки. Ненавремено растурање на списанието повлекуваше и ненавремено плаќање, што ја отежнуваше и финансиската ситуација на самата редакција". [Вера Николова, „Улогата и проблемите на списанието Македонка од 1946 – 1951 година", *Просветена жена*, год. 20, бр. 11, 1964, стр. 3]

Позицијата на списанието како „основен медиум на женските прашања во општеството" останала тесно поврзана со државните потреби врз кои била втемелена, па така политичките и идеолошките промени во социјалистичката држава имале големо и клучно влијание врз целите и визијата на списанието, кое го надминувало влијанието на лидерките на АФЖ – организација што и самата доживеала политичка реорганизација во педесеттите години: така, списанието го носело името „Македонка" до 1952 година; од 1953 година е преименувано во

„Просветена жена“ – Орган на сојузот на женските друштва во Македонија; во 1990 година, продолжува да се издава под името „Жена“; од 1997 до 2005 година се издавало под името „Жена нова“ и од 2005 година кратко време излегува под името „Згодна“. Кажано со зборовите на феминистичката херменевтика, со следењето на развојот и промените што ги доживеала овој периодичен наслов, ние можеме да ги следиме промените во претставите за еманципацијата на жената од социјализмот, до транзицијата во деведесеттите години и репатријархализацијата во последните децении (Burcar 2020). Токму затоа, списанието „Македонка“ е уникатен и раритетен историски извор низ кој можат да се следат најразлични аспекти од процесот на еманципација на жените, контрадикциите, етатизацијата, еманципацијата спроведувана системски „од горе“, големите искуства од активизмот на терен, женските „масовни организации“, борбата за рамноправност и нејзините форми, како и промените што настанувале во однос на системскиот пристап на државата и нејзиното лидерство кон прашањата и државните приоритети поврзани со борбата за женската рамноправност со промената на геополитичките координати на регионален и европски план. Кажано со рафинираност на кохерентните синтагми, списанието „Македонка“ е хемеротека на најважните процеси на модерната историја на жените од Македонија.

* * *

Ние, уредничките и авторите/ките на оваа книга, имајќи ги предзнаењата наведени до овој дел, разбираме дека влезот во оваа хемеротека на женската историја и истражувањето за неа бара внимателен пристап, помогнат од интердисциплинарноста на хуманистичките науки. Во зборникот пред вас содржани се наодите на нашето истражување на списанието „Македонка“ – првенствено како извор за историјата на жените и нивната (не)видливост во националната нарација за минатото. Сигурни сме во постоењето на потенцијалите во наследството на „Македонка“ што од изворно-архивската и историско-доку-

ментацискатa димензија се шират кон други димензии на културното, па дури и во аренатa на сегашниот политички момент, но ние ги избираме првите како основна насока во нашиот истражувачки пат, тргнувајќи од премисата за архивирањето како спас од заборавот, а историографското позиционирање на изворот како негово легитимирање во важните дискурси за културната меморија. Нашите епистемолошки грижи не се без основа, сепак овој зборник е прв труд од ваков вид, посветен монографски на списанието „Македонка“, по седумдесеттите години и капиталните историографски трудови на историчарката Вера Весковиќ-Вангели посветени на документирањето на женското учество во НОБ (Весковиќ-Вангели и Јовановиќ 1976; Весковиќ-Вангели 1982; Весковиќ-Вангели и Маневски 1985; Весковиќ-Вангели 1994). Доколку, пак, ја земеме предвид нашата појдовна херменевтика што експлицитно се интересира за родовите аспекти на анализата на „Македонка“, овој зборник е сепак прв труд од областа. Последично, во понатамошниот дел од нашиот вовед, ни се гледа како особено важно пред читателите и читателките да ги изложиме дизајнот на теоретско-методолошкиот апарат што сметавме дека е најсоодветен за нашиот истражувачки потфат кон „Македонка“, облиците на истражувачкиот процес и резиме на наодите.

2. Метод и пристап во истражувањето на „Македонка“

Овој зборник е втора публикација на методолошки и теоретски осмисленият проект „Архиви на невидливите“[11] што има цел да ја истражува историјата на жените од македонското минато низ комплексниот калеидоскоп на периодиката – првенствено сфатен како извор на кој се архивира човечката општествена активност што ненужно е опфатена во официјалните, антологизираните и институционализираните наративи, а била клучна за формирање на модерните обрасци во културата и политиката. Размислувајќи за далекосежните потенцијали на проектот „Архиви на невидливите“, заклучивме дека истражувањето на женската присутност во периодиката помеѓу двете светски војни е првиот чекор што треба да се направи, пред навлегување во истражување на конкретно „женско списание“, кое во македонскиот контекст се јавува дури во средината на 20 век, со изнедрувањето на „Македонка“.

Првата студија беше спроведена во текот на 2021 година и се фокусираше на жените во разни публикации што се печателе и/или циркулирале/се дистрибуирале на територија на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни. Наодите од истражувањето беа претставени во збирката текстови „Архиви на невидливите: Жените во печатот од Вардарска Македонија“ во која експертските перспективи на автори од хуманистичките области беа придружени со неколку елементи што ја потенцираа и ја трасираа понатамошната епистемолошка развојност на студијата: низ Библиографија и Регистар, кои го олеснуваат пребарувањето на изворите, како и документ со препораки во

11 Види повеќе на официјалната интернет-страница на проектот: nevidliviarhivi.mk.

однос на институционалната, едукативната и дигиталната иднина на изворите во фокус. Специфичноста на тој потфат се состоеше во фактот што жените на истражуваниот простор, заради комплекс на историски причини, не создале специфично женски списанија, уште помалку феминистички списанија, па нивната (не)видливост ја детектиравме во неколку различни периодични публикации – изворен истражувачки материјал низ кој можевме да ја реконструираме историјата на жените како учеснички во јавната сфера (Хаџиевска и Коцевска, 2021).

„Архиви на невидливите 2.0“ како цел има истражување на конкретен извор, тоа е списанието „Македонка“. Овој печат го согледуваме како клучен извор што сведочи за еманципацијата на жените и нивното учество во процесите на изградба на општеството по Втората светска војна, како и нивното учество во процесите на образование, изградба на институции, дизајнирање на социјални политики, како и согледување на еманципацијата низ правните аспекти (економски, социјални, здравствени, репродуктивни, политички). За научно испитување на овие аспекти, сметаме дека е потребно критички да им се пријде на идеолошките аспекти и историскиот контекст во чии рамки се создавало списанието.

Истражувањето почнува од премисата дека анализата на првото македонско женско списание „Македонка“ може да ги прошири знаењата за тековите на женската еманципација во минатото, од една страна, и од друга страна, целокупното истражување може да ги прошири знаењата што се однесуваат на социјалистичкиот период, и ефектите на тие знаења врз формирањето на историските наративи, во однос на учеството на жените во општествено-државни процеси, како и за културата на сеќавање на настаните од периодот на социјализмот. Истовремено, поставувањето на овие тези не може да биде направено без земање предвид на фактот за маргинализираноста и/или заборавот на „Македонка“ како прво женско списание, а со тоа и извор од прв ранг за истражување на најразлични

аспекти од историјата на жените и историјата на социјализмот во македонскиот контекст.

Во однос на пристапот, истражувањето се фокусира на преглед и таргетирање на наративите во печатот што сведочат за социјалните и институционалните процеси на еманципацијата на жените. Истражувањето е предводено од четири автори/ки од различни хуманистички области кои работат тематски-индивидуално со изворите, а своите наоди ги сумираат во експертски текстови. Индивидуалните истражувања се ставени во синтетичка рамка, каде што кохезивноста се постигнува низ поставувањето на две клучни перспективи низ кои се обработуваа индивидуалните теми: печатот како извор за учеството на жените во дизајнирањето на општествените и социјалните институции (жените како дејствителки); и печатот како извор за влијанието на еманципацијата врз жените (жените како трпителки). Авторските текстовите се придужени со релевантни визуелни материјали од фондот на списанието. За доловување на важниот визуелен, како и медиумски сегмент на списанието „Македонка“, при графичкото уредување на зборникот, секој текст се отвора со една насловна страна од списанието, која претставува визуелен сублимат на истражуваната тема. Составен дел на студијата е и уметничка артикулација и комуникација на истражувањето на печатот во форма на изложба под авторство на уметницата Христина Иваноска. Методот на нејзината работа е дел од содржината на зборникот.

Клучна координатна точка во истражувачкиот процес беше достапноста и пристапноста на списанието „Македонка“, а состојбата во тој аспект исто така може да послужи како индикатор за истражувањето. Во таа смисла, денес, во Република Северна Македонија списанието „Македонка“ може да се најде и да се користи за истражувачки и научни цели во институции чија дејност е чување и заштита на ретка периодика. Списанието не е дигитализирано и, соодветно на тој факт, како и потребата од консултирање на дополнителни компаративни

извори, библиотеките и архивите остануваат примарни места на почнување на истражувањето. Списанието во релативна целовитост на броевите се чува во Националната и универзитетска библиотека во Скопје, во Одделението за ретка периодика. Според јавно достапните податоци од „COBISS+“ – системот за пребарување на библиотечните каталози, библиотеката не ги поседува броевите од 8 до 11 од 1945 година. Исто така, броевите од годините 1944, 1945 и 1946 се во фондот на ретки сериски публикации, а броевите од 1947 до 1952 година се водат во сериски публикации во општиот фонд. Во оваа институција се чуваат и другите наслови што произлегле непосредно од ова списание („Просветена жена“, „Жена“), и тоа во општиот фонд. Последните наслови можат да се најдат и во Националната установа и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Битола.

Во нашата потрага по податоци за оваа состојба во преостанатите институции што чуваат и заштитуваат збирки на ретка периодика и сличен материјал, броеви од списанието можат да се најдат и во Државниот архив на Република Северна Македонија – одделение Битола, каде што се чуваат еден примерок од 1945 [год. 1, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945)] и три примероци од 1947 година [год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), 32 (јуни 1947) и 33-34 (јули-август 1947)]. Првиот број од списанието може да се најде во Библиотека „Браќа Миладиновци“ во Скопје, а оваа институција на својата дигитална платформа го има дигитализирано тој број.[12] Уште една институција каде што се чуваат броеви од списанието е Институтот за национална историја во Скопје, каде што се чува еден број. Броеви на списанието се чуваат и кај приватни иматели во домашните библиотеки или лични збирки, но потешко е да се дојде до конкретни податоци за состојбата на списанието во домашните библиотеки. За целите на ова истражување беше направена работна посета на Народната библиотека на Србија во Белград, каде што списанието „Македонка“ се чува во целост. Истражувањето за овој зборник беше

12 „Македонка“, *Дигитална библиотека „Браќа Миладиновци“*, пристапено 14 јули 2022 г., https://digitalna.gbsk.mk/items/show/306.

спроведено со фондот на списанието што се чува во последната институција според нејзиниот Правилник за користење на библиотечен материјал.

Уште еден аспект важен при формулирањето на соодветна теоретско-методолошка рамка е и регионалниот контекст. Женскиот печат општо, и печатот на АФЖ партикуларно, припаѓаат на поширокото југословенско наследство. Во последните децении овој вид периодика бил во фокусот на институционални и независни истражувачки иницијативи во постјугословенските земји што како цел имале критички да пристапат кон културното и историското наследство на овие извори, како и да ја испитаат нивната позиција во политиките на сеќавање во современите општества, односно да го стават учеството на жените од АФЖ во контекст на денешните предизвици на женското учество во политиката и борбата за рамноправност. Всушност, може да се каже дека овие различни регионални иницијативи токму ги спојува појдовната премиса кон истражувањето на овие извори, според која „заборавот има родови карактеристики“ (Slapšak 2007). Како последица на тоа, иницијативите имаат уште еден заеднички сегмент: користењето на дигитализацијата на архивски материјал поврзан со историјата на АФЖ, која дозволува овие извори да стануваат полесни за пребарување и споделување, а со тоа и подостапни за истражувачите/чките, но и присутни и видливи во јавната историја и културата на сеќавање воопшто.

Во таа насока, потребно е да се спомене инцијативата на колективот „Црвена“ од Босна и Херцеговина од 2015 година и дигитализацијата на „Архивот на антифашистичката борба на жените на Босна и Херцеговина“).[13] Овој дигитален архив е значен заради обединувањето на изворниот материјал со рецентна, како и втемелувачка (постара) стручна и теоретска литература за испитување на минатото на АФЖ на Југославија. Тео-

13 Arhiv antifašističke borbe žena Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, https://afzarhiv.org/.

ретски сублимат на дигиталниот архив и целокупниот потфат претставува зборникот уредуван од Андреја Дуганџиќ и Тијана Окиќ (Dugandžić and Okić 2018).

Во доменот на современата култура особено значајни за пре-посетувањето на изворите, сведоштвата, биографиите и периодиката поврзана со АФЖ се културно-уметничките иницијативи на уметницата Адела Јушиќ, меѓу кои посебно би ја издвоиле изложбата „Šta je nama naša borba dala?"(Што ни даде нас нашата борба?) од 2013 година. Уметницата Јушиќ ја испитува позицијата на партизанските биографии на жени мобилизирани во Втората светска војна, нивната мотивација за политичка еманципација наспроти митологизацијата што следувала од страна на политичките елити.

Поголеми институционално-научни процеси кон дигитализација и темелно проучување на женската модерна периодика забележуваме во Србија, каде што последен реализиран проект е „Женски покрет 2020", по повод стогодишницата од објавувањето на првото и најдолговечно југословенско женско и феминистичко списание „Женски покрет".[14] Претходно, во 2011 година, отворена е академската платформа и електронското академско списание „Књиженство".[15] Потенцијалите на истражувањето на периодиката поврзана со историјата на жените е препознаена од поширок круг на истражувачки, па би можело да се каже дека постои неформална мрежа што продуцира научна литература во оваа област.[16]

Во границите на Северна Македонија, голем удел во културата на сеќавање за женското движење во антифашистичкиот

14 „Ženski pokret 2020" (Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca, Institut za književnost i umetnost), https://www.zenskipokret.org/.

15 Дигитална база података Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. Године, http://www.knjizenstvo.rs/#.

16 Авторка на последната темелна студија на периодиката и женските списанија низ феминистичката херменевтика е Ана Коларић (Kolarić 2021). Другите релевантни авторки се и: Станислава Бараќ, Јелена Лалатовиќ, Јелена Милинковиќ, Слободанка Пековиќ, Зорана Симиќ, Жарка Свирчев и др.

отпор наоѓаме во независната културна сцена и активностите на феминистичкиот фестивал „Прво па женско“, организиран од колективот „Тиииt!Инк.“ од Скопје. Колективот низ својата еднодецениска работа продуцирал публикации и платформирал активисти/ки и автори/ки кои низ работни акции, уметност и истражувања го ставале наследството на женската историја во контекст на современите проблеми на феминистичкиот активизам, но со тоа, истовремено ги направиле достапни и реактуализирани наративите за женскиот отпор (Фемоар 2016; Хаџиевска, Драгшиќ и Коцевска 2021).

Наша уредничка одлука е одбивањето да живееме во изолирани острови на национален редукционизам, па дури и кога станува збор за локални извори и наративи, бидејќи веруваме во научниот и цивилизацискиот потенцијал на културната размена. Земајќи ја предвид *неистраженоста* на „Македонка“, како и релативното пионерство во нашата работа на овој зборник, од особено значење ни беше да се поврземе со регионалните искуства. Соработнички во зборникот, особено во методолошкиот домен, се Ивана Пантелиќ од Институтот за современа историја на Србија, и Јелена Милинковиќ од Институтот за книжевност и уметност во Белград, претставнички и учеснички во поголеми проекти поврзани со истражување на историјата на жените во југословенскиот контекст, низ проекти за дигитализација и проучување на периодиката како извор.

Во овој дел изразуваме особена благодарност на соработниците и соработничките кои ги сретнавме „по патот“. Благодарни сме на истражувачката Ана Мишковска Кајевска за нејзините коментари во самата концепција на истражувањето, како и љубезното посочување на неколку корисни содржини од списанието „Просветена жена“. Од почетокот на нашата работа, па до самиот крај, бевме инспирирани од работата на Ана Коларић, а нејзината последна книга која ја добивме како средечен подарок, посветена на феминистичката херменевтика во истражувањето на женската периодика, има значајно место

во нашата библиотека. Ѝ благодариме на Лина Ќостарова Унковска - ќерка на Веселинка Малинска, за споделувањето на првиот број на списанието „Македонка“, за истражувањето на уметницата Христина Иваноска кое е дел од овој проект. Му благодариме на Борко Зафировски - син на Лилјана Манева Савелиќ, за дозволата за користење на фотографии од семејната архива, како и споделувањето на други биографски референци. На тимот од Музејот на Република Северна Македонија им благодариме за отворените врати и соработката. На крајот, упатуваме срдечна благодарност до нашите колеги - преостанатите членови на ЦИНИК-Скопје, за нивната трпеливост и љубезност.

Проектните истражувања се всушност комплексни работни процеси кои спојуваат различни автори, чинители и работни активности. Затоа, им благодариме на Фондацијата Хајнрих Бел - канцеларија во Сараево и Министерството за култура на Република Северна Македонија, што втора година по ред ја препознаа научната, општествената и културната вредност на нашата идеја и работа.

2.1 Лична карта на списанието

Во овој дел би сакале да претставиме преглед на основните дескриптивни и нормативни карактеристики на списанието „Македонка“. „Личната карта“ на една сериска публикација претставува нејзино категоризирање и опишување со цел утврдување на програмата на публикацијата и поважните библиографски податоци (Kolarić 2021, 113).

„Македонка – Орган на АФЖ – Македонија“ според типот на публикација припаѓа во списанија. Првиот број излегол од печат на 7 ноември 1944 година во Битола. Според поднасловот, јасно е дека станува збор за официјално пропагандно гласило на Антифашистичкиот фронт на Македонија, кој бил основан на 14 декември 1944 година. Оваа организација е одговорен издавач и сопственик на списанието. Уредничка на првиот број (потпишана како „главен редактор“) била Веселинка Малинска (на

таа позиција од ноември 1944 до септември 1947 година), а како редовни соработнички, во првиот и во понатамошните броеви, се јавуваат: Нада Богданова-Икономова, Нада Ачкоска, Лилјана Савелиќ, Кефсер Шукри, Васка Дуганова, Филимена Марковска, Деса Миљовска, Невена Теохарова, Ленче Арсова, Ленче Јовановска, Лилјана Чаловска, Мирјам Поповиќ, Ружа Бак, Славка Цветкова и Рада Галева. Списанието редовно ги пренесувало ставовите и рефератите на актуелните политичарки во тоа време, како Вера Ацева, Ката Лахтова, Јоланда Клоси и Кериме Муча. Во најголем дел од случаите, авторките и соработничките биле потпишувани со иницијали, а голем број од текстовите не се авторизирани. Во однос на биографскиот профил на редовните соработнички во списанието можеме да разликуваме две главни профилирања: уредничките најчесто се од редовите на повисокото партизанско-воено раководство, бригадирки кои по војната станале профилирани функционерки на разни претпријатија и јавни институции, како и дел од повисоките редови на партијата. Редовните соработнички најчесто биле партиски кадри кои по војната се усовршиле образовно или се стекнале со специјалност во одредена област (медицина, право, економија, учителска школа итн.).

Одговорен за цртежите, графичките прикази и визуелниот идентитет на списанието бил сликарот и карикатурист Василие Поповиќ-Цицо, кој се јавува како долгогодишен соработник на списанието. Одговорен техничар за печатењето на првиот број бил Богдан Стојановски, а подоцна одговорен за техничката обработка бил Војислав Антиќ. Списанието се печатело во „Државна штампарница Гоце Делчев“, а подоцна во печатницата „Култура“, и двете во Скопје. Во првите (повоени) години од издавањето, списанието немало стабилен уреднички или книжевен одбор, а главната уредничка се јавувала во лидерска позиција во однос на сите одлуки. Преостанатите уреднички на списанието биле: Вера Николова (од октомври 1947 до декември 1950 година), Благојка Демниева (јануари-септември 1951); и Лилјана Манева (декември 1952).

Во однос на родовиот баланс, „Македонка“ е јасно женско списание во уредничка и во авторска смисла. Сепак, мажите не отсуствуваат како соработници и автори на текстови, иако во помал број. Како соработници, мажите се најчесто наведени како фоторепортери за насловните страници, графички и технички уредници на списанието. Како автори, интересно е дека мажите најчесто се јавуваат како автори на книжевните, литературните и поетските прилози за списанието. Така, многу често ги среќаваме имињата на познатите современи македонски писатели Венко Марковски, Ацо Шопов, Славко Јаневски, Ванчо Николески, Илхами Емин, Шукри Рамо и Иван Точко, а автор на неколку стручни книжевни прилози е и Блаже Конески. Делата на овие писатели објавувани во „Македонка“ најчесто се со феминофилна херојско-патриотска содржина. Додека домашните авторки во „Македонка“ ретко се јавуваат потпишани под поетски или прозни наслови. Таа функција им е отстапена на регионално прокламирани писателки, на пример Десанка Максимовиќ. Под репортажите од митинзи на АФЖ во различни села низ државата, често се потпишува Илија Топаловски и новинарот Киро Мукаетов. Во списанието наоѓаме и имиња на личности, кои подоцна во својата кариера станале доајени во академски области, како историчарот Данчо Зографски и книжевникот Харалампие Поленаковиќ. За настаните од периодот од 1948 до 1950 година и настаните поврзани со македонското население во Грчката граѓанска војна, главен известувач е новинарот Христо Андоновски. Мажите како автори често ги среќаваме и во рубриките посветени на женското и детското здравје, таму се среќаваат имиња на бројни современи лекари и медицински работници.

Во однос на фреквенцијата и периодичноста, списанието излегувало еднаш месечно, но понатаму многу често излегувало како двоброј (детално види во Прилог 1). Насловот излегувал редовно во периодот од 1944 до 1951 година, односно во вкупно осум години на публикување, со едногодишен прекин во периодот 1951 година: од последниот број во седмата година [год. 7, бр.

81-82 (август-септември 1951)], списанието престанува да излегува сè до декември 1952 година, кога е отпечатен последниот, 83-ти, број под насловот „Македонка“.

Списанието излегувало на А4 формат, во димензија од 30 см, со разновидни графички решенија за насловот и насловната страница и изобилство на илустрации и фотографии. Се печатело на околу 24 страници. Во однос на писмото и јазикот, „Македонка“ се пишувала на македонски јазик и кирилично писмо, а тоа и дополнително се потенцирало во првите броеви, заради процесите на кодификација на литературниот македонски јазик (5 мај – 7 јуни 1945 година). Заради предизвиците од граматички и правописен вид, како и недостатокот на соодветни клишиња во цинкографијата во тој период, во списанието се забележливи многубројни технички грешки, како и присуство на различни дијалекти на иста страница, кога станувало збор за информации што доаѓале од различни градови и места низ државата.[17] Во однос на присуство на други јазици, до 1948 година чести се пасажи на руски јазик; чести се поетските прилози од автори од српско-хрватското подрачје во оригинална форма (на пример, Бранко Ќопиќ); додека, пак, во 1946 година [поточно во броевите од год. 3, бр. 17-18 (март-април 1946), до год. 3, бр. 24 (октомври 1946)] списанието станува тријазично, бидејќи се додадени прилози на албански и на турски јазик, како дел од уредничката политика за приближување на списанието до жените од малцинствата.

Цената на списанието, утврдена на задната корица на првиот број, изнесувала 50 бугарски лева. Првиот број каде што цената е изразена во југословенски динари е бр. 7 од мај 1945 година и изнесувала 8 динари за број и 12 динари за двоброј, но

17 Важно е да се напомене дека „Македонка“ не е осамен случај во однос на предизвиците од јазична природа, а предизвиците траеле сè до педесеттите години. Според Билтенот на Катедрата за јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет во Скопје од 1950 година, употребата на правописот и воопшто состојбата на јазикот во печатот, особено во локалниот печат, „не е на висина на која би можела да биде“. Според авторот на статијата, во некои од весниците се забележувале и по околу 600 грешки од овој вид (Видоески 1950).

цената редовно варирала околу овие износи, веројатно како последица на повоената ценовна флуктуација. Подоцна била утврдена и месечна, односно годишна претплата. Уште од првиот број постоела практика одборите на АФЖ да собираат доброволни прилози за целите на списанието, а податоците за собраните прилози се објавувале на страниците, но оваа активност не поминувала без нагласување за тешкотиите на уредништвото при собирањето на парични прилози заради ниска заинтересираност.

Особено важен аспект во „личната карта“ на некоја публикација е програмата. Во програмата на едно списание се впишани неговата медиумска намера и визија, како и општествените цели на уредниците/чките и авторите/ките, односно (не)ангажираноста на публикацијата. Најчесто, во сериските публикации програмата е наведена експлицитно во првиот број или во сегментите што содржат „повик за акција“ кон читателската (таргет) група. Во првиот број на „Македонка“ не наоѓаме текст што конкретно се однесува на точки на програмата, но анализата на содржините, заедно со документи од архивски фондови што произлегле од дејноста на АФЖ[18], јасно укажуваат на програмските цели: јавно претставување на задачите на АФЖ и поврзување на сите жени од Македонија за активно вклучување во остварувањето на задачите. За време на војната АФЖ поставил три главни задачи: приклучување на сите воено-способни жени на фронтот; зајакнување на единствена женска фронтовска организација и активирање на сите жени од сите националности во организирањето на народно-демократска власт.[19] Во повоените броеви, главните задачи на АФЖ се однесуваат на спроведувањето на масовните кампањи за „култур-

18 Првата документациска студија за историјата на АФЖ (Весковиќ-Вангели и Јовановиќ 1987) се темели на документите од Фондот „Околиски одбор на Антифашистичкиот Фронт на Жените (АФЖ) (1945-1955)“, кој се чува во Државен архив на Република Северна Македонија – одделение Скопје. Помали фондови или посебни архивски единици од локалната дејност на АФЖ можат да се најдат во преостанатите архивски одделенија на оваа институција.

19 Веселинка Малинска, „Да го зајакнеме Антифашистичкиот фронт на жените во Македонија“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 8-10.

но, просветно и политичко издигнување на жените“ и работа со жените муслиманки.[20] Текстот што го отвора списанието, насловен „Нашиот пат“, е целосно посветен на „историската улога на македонската жена во отпорот против фашизмот“ и јасната определеност на жените кон еманципација и рамноправност со мажите во социјалистичката држава. Текстот содржи опис на положбата на жената во минатото, која е мрачна и инфериорна, а жената е завиена во „мракот на суеверијата и примитивноста“. Овој текст јасно го позиционира списанието во рамките на социјалистичката револуција, а авторките како ангажирани револуционерки кои се изградени низ работа на терен.

Низ броевите препознаваме неколку редовни сегменти и рубрики: текст на одговорната уредничка, политичка рубрика (текстови од спроведувањето на политичката линија на Народниот фронт, во однос на главните политики кон жените – закони важни за жените и рамноправноста, учество во „акциите за обнова“, кампањи за описменување, агитациски кампањи и сл.), рубрика организациски живот на АФЖ (преглед на работата на одборите, информации за позначајни достигнувања во државата, тековни задачи на АФЖ), вести од внатрешноста (известувања за состојбата и активностите на терен, особено во селата), извештаи за постигнувањата на жените во фабриките и селските задруги, вести од Југославија и светот (дејноста на АФЖ Југославија и информации за женските движења во светот), вести за положбата на жените во „колонијалните и капиталистички“ земји, вести од СССР и информации за постигнувањата на руските жени во разни области (рубриката е активна до 1948 година и конфликтот меѓу СССР и Југославија, но во следните две години сè уште се среќаваат повремени статии со пофална содржина за советските жени), рубрика за култура и книжевност, научни страници (статии од областа на медицината за

20 „Предлог програма за работа на Главниот одбор на АФЖ на Македонија и на списанието ’Македонка‘ за 1946 година доставена до Централниот комитет на КПМ, 1945, декември, Скопје, Фана Мајкова“. Од Фонд „Околиски одбор на Антифашистичкиот Фронт на Жените (АФЖ) (1945-1955)“, кутија 1 (Весковиќ-Вангели и Јовановиќ 1987, 481-490).

женското и детското здравје и занимливости од природата и науката), стручна рубрика („Совети за домаќинките“, упатства за рачна работа: „За нашите деца“ и мода). Подоцна списанието добива и интерактивен сегмент со вклучувањето на рубриката со прашања и одговори, најчесто од областа на стекнувањето и заживувањето на нови законски права на жените, на пример, користење на породилно отсуство во задругите и сл. законски права; во фокусот биле и националните празници, како и важните датуми поврзани со животот на Тито, Ленин и Сталин, кои се редовно одбележувани во списанието, па дури и со посветување на целиот број на одреден настан: Први мај, Осми март, Октомвриската револуција, Денот на победата над фашизмот, формирањето на социјалистичка Југославија, роденденте на лидерите на револуцијата и сл.

Покрај поставеноста на списанието да одговара на потребите за информирање на жените за актуелни прашања од политиката, стопанството и социјалата, „Македонка“ ретко дава увид во теоретското перципирање на женската рамноправност во рамките на научниот марксизам. Единствено, при интегралниот пренос на реферати на истакнатите лидерки на АФЖ на Југославија, претставувани на Конгресите на организацијата или при други поважни партиски и фронтовски собири, добиваме подлабока идеолошка артикулација на современите тези и политики кон женската рамноправност. Станува збор за рефератите на Цана Бабовиќ, Вида Томшиќ, Митра Митровиќ, Анка Берус и Веселинка Малинска, каде што конкретно се артикулираат идеолошките насоки на родовата рамноправност во социјалистичка Југославија. Од друга страна, на страниците на „Македонка“ се среќава критика кон „буржоаскиот феминизам“, како и несогласувања со идеолошките тези на други женски движења од социјалистичките и капиталистичките земји, со кои АФЖ на Југославија не делеле иста политичка линија. Во најголем дел од случаите, женското движење и политичка борба за рамноправност на страниците на „Македонка“ е артикули-

рана низ историзација на херојските антифашистички епизоди од Втората светска војна и просто наведување на партиските ставови за „женското прашање како класно прашање“.

2.2 Наоди

По истражувачката фаза и индивидуалната работа на автор(к)ите со изворите, работните тези се формулираа во четири тематски единици, кои се движеа во правците содржани во програмата на истражуваниот печат: политичка историја, социјални аспекти, образовни аспекти и јазично-семантички аспекти.

Првиот истражувачки текст во зборникот е на Ивана Хаџиевска и во него списанието „Македонка“ е позиционирано како извор од политичката историја. Во овој текст се анализирани рубриките што се однесуваат на учеството на жените во политичкиот живот. Според наодот од овој текст, во списанието „Македонка“ главните политички пораки за женско учество во општеството, изразени во формулата „политичко издигнување на жените“, доживуваат идеолошки промени во значењето во текот на периодот од 1944 до 1953 година низ кои можат да се следат последиците врз напредокот или регресот на државните политики за родова рамноправност. Во таа смисла, во првите повоени броеви на списанието се забележуваат понапредни идеи за политиките за рамноправност на жените со мажите, отколку во броевите по 1947 година, односно по државното прогласување на Петогодишниот план за економско производство, по што се забележува поголемо експонирање на улогата и проблемите на жените во приватната сфера на домаќинството и мајчинството.

Текстот кој ги обработува темите во „Македонка“ поврзани со здравствените политики и политиките на социјална грижа и нега е во авторство на Јана Коцевска. „Македонка“ претставува богат извор за контекстуализирање на состојбата со здравството и социјалната грижа во ФНРЈ која била насочена кон социјалистичка обнова на земјата. Коцевска прави анализа на

значењето и медиумските пораки за здравствената и социјална добросостојба на социјалистичкиот човек. Таа поаѓа од тезата на Светлана Слапшак за „периодичната импровизирана пропаганда“ чија цел била искоренување на „заостаналите“ (*sic!*) и стари практики на жените во Македонија, и нивна замена со: санитетски приод, големо внимание за хигиената и за здравјето. Експлицитен пример за испитување на оваа теза се настаните поврзани со државното справување со широко распространети епидемии и болести, кои доминираат во здравствените рубрики на списанието. Според заклучоците на авторката, оваа еманципаторска агенда на АФЖ особено се однесувала на политичко залагање за здравјето на мајките и децата, што се докажува со посебно усвоените закони и уредби на ниво на целата федерација. Овој текст го следи и известувањето на списанието за формирањето на клучни институции од здравството и социјалната грижа на жените и децата во најоптималниот капацитет во тоа време. Така, паралелно со изградбата на оваа здравствена структура, низ активностите на АФЖ се обликувале материјални капацитети и човечки ресурси во чиј делокруг спаѓала и воспитна дејност како и грижа и нега за деца, стари лица и воени инвалиди.

Во текстот на Дарко Леитнер-Стојанов е обработен еден преовладувачки аспект на медиумските пораки на списанието „Македонка“: просветата. Списанието имало важна улога во ширењето пораки за писменост и описменување на жените и тој негов белег останал непроменет во целиот период на издавање. Сепак, Леитнер-Стојанов низ неговата анализа на доминантни теми во областа на просветата успева да ги детектира промените на пораките во однос на политичката мобилизација на жените. Клучниот наод тука се однесува на улогата на списанието во образовните процеси што биле насочени кон жените, но и образовни политики што биле менаџирани од жени, во рамките на АФЖ и социјалистичките кампањи за образование на жените. Авторот забележува промена на фокусот во обра-

зовните теми: од описменување преку редовност на училиште до грижа за подмладокот. Родовиот аспект на анализата е особено интересен, бидејќи ја открива поделбата помеѓу жените (читателки) како објекти на промената (одговорни за успесите и неуспесите на кампањите и фокусот кон мајките како одговорни за образованието на децата); и жените како носителки на промената (низ пропагандниот ентузијазам на активистките-учителки, кој често преминувал кон пропагандна апстракција).

Последниот истражувачки текст е на Мања Величковска и во него се анализирани книжевните аспекти на списанието „Македонка“. Конкретно авторката прави анализа на интертекстуалните, субверзивните и пропагандните наративни стратегии во книжевните прилози застапени во списанието, од доменот на прозата и поезијата. Медиумските пораки на ова списание, овде се согледани низ односот помеѓу политиката и книжевноста. Авторката употребува критички дискурзивен метод на работа, со помош на кој текстовите се перципираат како социјални практики. Во овој текст дескриптивно и експлицитно е прикажана интерпелацијата на списанието во јавноста и начините на кои, низ женското медиумско уредништво, во време на скоро целосно машка книжевна сцена, се создавала модерната „читателката“ во македонскиот контекст. Клучните наоди на авторката се донесуваат на наративните стратегии за создавање на женски ликови, односно комуницирање на пораки кон жените за нивното воено искуство и новите општетвени улоги стекнати по војната. Величковска наоѓа две клучни поаѓалишта на наративните стратегии: прво, во создавањето солидарност кон паднатите борки како стратегија за артикулирање на женското учество во народноослободителната борба, како и наративно артикулирање на културниот шок од новите улоги на жените во јавната сфера; и второ, промовирање на еманципацијата на жените низ наративи кои се спротиставуваат на различни хегемонии (религија, патријархални концепти и класна нееднаквост).

3. Во челуста на заборавот: како до јавни архиви на женското живеено искуство

Оваа година изминуваат 78 години од излегувањето на првиот број на списанието што е во фокусот на ова истражување и 31 година од дисолуцијата на социјалистичкиот поредок во чии рамки настанало тоа. Промислувањето за „Македонка“ неминовно нè носи на прашањата за идеите, мотивите и целите на неговите уреднички, како и последиците од нивното општествено дејствување, особено во однос на историјата на жените. „Историјата на жените“ овде е сосем пригоден и нужен термин, но категорично ја отфрламе идејата дека жените сами по себе се предмет на историјата. Можеби посоодветно е разбирањето на историјата на жените како историографска гранка што се развила заради потребата од препознавање на фундаментално-релациски наративи, во кои историјата на жените секогаш е и историја на мажите. Овој став подразбира дека двата рода се целосни учесници во општествените и цивилизациските тековии. Со фокусот на меѓузависноста на родот и половата различност со различни социјални и економски процеси, историјата на жените нè упатува постојано кон политичко размислување дека еднаквоста (т.е. борбата за еднаквост) бара прифаќање и вклучување на различното (Диби и Перо 2018).

Кога се соочуваме со извор како „Македонка“, како истражувач(к)и првенствено на историјата на жените, од една страна преплавени сме од епистемолошките и културолошките потенцијали на овој извор. Но, веднаш штом му пристапиме на изворот од истражувачки аспект, како главна потреба се јавува пополнувањето на празнините поврзани со конкретните услови, контекст и мрежа на личности кои биле вклучени во реализацијата на списанието. Состојбата на „фактографски дефицит“,

т.е. недостатокот на поширок историографски полигон на кој би се изведувала теоретска артикулација на секоја понатамошна критичка анализа, јасно упатува дека „Македонка“ денес првенствено претставува извор обвиен во заборав. Затоа, првото прашање што си го поставивме при преиспитувањето на положбата на списанието „Македонка“, како и во политиките на сеќавање,[21] беше: зошто не постои интерес, во рамките на националните институции, за ретките остатоци од историјата на жените, каде што критичкиот пристап и родовата перспектива би се сметале за продуктивни? Краткиот преглед на главните одлики на застапеноста на списанието „Македонка“ во официјалниот наратив, како и во културата на сеќавање околу списанието, може да ни биде од помош при давањето одговор.

Како што споменавме погоре во овој текст, списанието било согледано како извор за националната историја уште во периодот кога било активно (низ насловот-наследник – „Просветена жена“). Имено, во 1952 година АФЖ на Југославија и организацијата-наследник – СДЖ на Југославија, на централно и локално ниво почнале со создавање архив на АФЖ. Станувало збор за одлука да се почне со собирање документација, извори, сведоштва и мемоарски документи за учеството на жените во НОБ. Овој материјал подоцна требало архивски да се систематизира, но и од него да произлезат стручни монографии (РЈК). На републичко ниво, во Македонија тој процес почнал во 1963 година од вработените во Институтот за национална историја и завршил во 1976 година, со издавањето на Зборникот документи (Весковиќ-Вангели и Јовановиќ 1976). Тука се објавени документи релевантни за списанието „Македонка“. До крајот на 20 век, списанието главно се јавува како извор во студиите за периодика и публицистика, како и во комеморативна функ-

21 Под терминот „политики на сеќавање“ (politics of memory) се подразбира општествената организација на колективното сеќавање од страна на различни фактори во заедницата, институционални и независни, со различен степен на влијание; политичките средства што ги користат учесниците во културата на сеќавање можат да влијаат врз тоа кои настани се паметат, чуваат и архивираат или, пак, се отфрлаат. Понекогаш, политиките на сеќавање може да се пресудни за начинот на кој се пишува и се пренесува историјата на една заедница.

ција во формализираната социјалистичка култура на сеќавање. По промената на системот во 1991 година, почнува заборавот на списанието во двојна смисла: и како дел од културата на периодика и како историски извор. Би можело да се каже дека споменот за списанието егзистирал во мнемониски ќошиња, како организациите кои произлегле од Сојузот на борци од НОБ како одржувачи на антифашистичката традиција; или во работата на поединци истражувачи од академското милје (Хаџиевска 2019; Мијаковска 2020; Младеновска и Стаменковиќ 2020, 7).

Според антропологот Рената Јамбрешиќ Кирин, оваа појава во постјугословенските општества може да се објасни со терминот „криза на женскиот архив“[22] (Jambrešić Kirin 2009, 67). Тоа подразбира дека опсежните збирки документи, како и непрегледната литература објавувана за време на социјалистичкиот период, под дејство на системската промена, „не може да поттикнува нови историографски истражувања, бидејќи тие публикации самите со времето станале споменик на историцистичкиот дискурс, потонати помеѓу другите револуционерни парферналии“ (исто, 69). Таа заклучува дека последицата од „исклучувањето на жените од сферата на моќ и (политички релевантните) знаења е најдобар доказ за автократска, контроверзна, недовршена модернизација“. Низ пример, оваа последица во постјугословенските општества може да се забележи во доминацијата на мачо-популизмот во јавната историја (Коцевска 2020), како и мизогини сфаќања за учеството на жените во партизанското движење и други историски настани (низ минимизација, ридикулизација, заборав). Всушност, една поразителна последица од заборавот во овој случај е губењето на врската помеѓу вредностите на АФЖ од политичка, културолошка и економска природа, со современите концепти за родовата еднаковост. Низ синтагма би се рекло дека патот на еманципација на жените „се зема здраво за готово“, т.е. се заборава на потчо-

22 Терминот не подразбира посебни институции што се занимаваат со историјата на жените, туку во поширока смисла – процеси во образованието и културата што развиваат и негуваат критичка историска свест за придонесот на жените во историјата на заедницата.

вечката положба на жените пред само еден век. Тука сме целосно согласни со историчарката Гордана Стојаковиќ, според која „историското паметење е предуслов за креирање стратегии за општествени промени во сегашниот момент“ (Stojaković 2013, 70).

Ние сметаме дека феноменолошкиот пристап кон списанието „Македонка“ може да ги реши проблемите со заборавот, бидејќи овој пристап го истакнува најважниот аспект на списанието: неговата центрираност на женското живеено искуство, за кое е уникатен и редок извор во македонскиот контекст. Во таа смисла, заборавот на овој клучен извор за женското живеено искуство прави од „Македонка“ она што во насловот на нашиот зборник го нарекуваме „архив на невидливите“. Видливоста на списанието би имала за него втемелувачка конзервациска функција. Со конзервирање на женското живеено искуство, т.е. низ академско канонизирање на содржините од списанието „Македонка“, создаваме „женски архив“, каде што се одвива нивно пресоздавање низ времето и потсетување на заедницата за нивниот значај.

Овој зборник е првиот чекор во остварување на потфатот опишан во претходниот пасус. Следен клучен чекор е поттикнувањето и почнувањето процес на дигитализација и слободен пристап до списанието „Македонка“. Само така е можна понатамошна сеопфатна научна работа. Понатамошни чекори би биле и изработката на библиографија на целокупниот фонд на списанието, како и организирањето на научни и стручни собири. Тоа би го отворило списанието кон поширок научен и образовен аудиториум, што би донело до критичко анализирање на неговата содржина. Соработката помеѓу релевантните институции, организации, истражувачи и други чинители може да придонесе кон конечно соочување со (штетите од) заборавот, како и користење на епистемолошкиот потенцијал на историските знаења за различни групи од населението. Капацитетите за развој на културни и демократски вредности од ваквиот пристап кон периодиката допрва ќе ги откриваат истражувачките и истражувачите, кои, се надеваме, ќе ги инспирираме токму со нашиот зборник.